

Wifredo Coroleu i Borràs, “La medicina catalana i la cultura medieval”, text de la conferència pronunciada a l’Ateneu Barcelonès el 29 de maig de 1936

Alejandro Coroleu

La primavera de 1936 l’Ateneu Barcelonès acollí un cicle de quatre conferències sobre la història de la medicina catalana. A més de Wifredo Coroleu, hi participaren Joan Estelrich (1896-1958), intel·lectual al servei de Francesc Cambó, periodista i classicista, que dissertà sobre els metges menorquins Mateu Orfila (1787-1853) i Josep Miquel Guàrdia (1830-87); Antoni Cardoner i Planas (1902-84), autor de publicacions sobre la història de la medicina a la Corona d’Aragó, que exposà L’estudiant migeval; i el metge Jaume Pi-Sunyer Bayo (1902-2000) amb el títol L’ensenyament de la medicina a Cervera. Les sessions van ser organitzades, en nom de l’Associació professional d’estudiants de medicina de la Universitat de Barcelona, per Felip Margarit i Traversac (1916-94), que anys després hauria d’esdevenir un cirurgià toràcic important. Margarit era fill de la cunyada de Coroleu.

La vinculació de Wifredo Coroleu amb l’Ateneu Barcelonès venia de lluny. El seu pare, l’historiador Josep Coroleu i Inglada (1839-95), n’havia estat president i el jove Coroleu va decidir fer-se’n membre quan cursava els estudis de medicina. El 1902 va contribuir a la difusió de les activitats de l’entitat en un article publicat a la revista Hispania. Coroleu participà també en la vida corporativa amb conferències com les pronunciades el 1906 sobre la història contemporània de Polònia, fent un implícit paral·lelisme entre la relació d’aquest país i Rússia i la de Catalunya i Espanya, o el 1908 amb el títol Els boigs il·lustres: Jean-Jacques Rousseau, que posteriorment publicà en la revista Empori (número 10, abril de 1908). El text de la conferència pronunciada el maig de 1936 traspua una erudició notable, per bé que estigui basada, sobretot, en la historiografia literària i científica de la Renaixença. Transcriu el parlament de Coroleu, adaptant-lo a la normativa fabriana. Mantinc els castellanismes.

Font: Família Coroleu Lletget

La formació de la nacionalitat catalana porta ja des del seu principi i en les seves entranyes la història de la seva cultura. Oberta a la civilització francesa pels Prineus, a la influència italiana per Llevant, en relació encara amb la cultura nord-africana, no es troba com els altres pobles de la Península confinada en el seu territori. Carlemany, en conquerir Barcelona, assenyalava el futur camí de les ciències i les arts. Les lluites navals al Mediterrani, ara aliats ara enemics, de venecians i genovesos, mantenen els darrers esclats del sol de Roma. El pas de moros i jueus amb la guerra i el comerç ens manté en contacte amb el llunyà Orient. No és d’estranyar, doncs, que tot aquest

triple corrent escampat per tot el territori ibèric sigui més caudalós i fons al nostre comtat. Escoles monàstiques franques, ensenyaments de mestres i doctes serrahins o israelites, llibres italians en vers i prosa, es barregen i disputen, es copien o es tradueixen. Però en conjunt una forta i poderosa sava circula per l'arbre frondós de la saviesa a Catalunya.

Sigui com sigui, la tradició de cultura visigoda, com la que il·lustra el nom de Sant Isidor de Sevilla, no s'havia perdut del tot. Els refugiats de la invasió dels àrabs la dugueren al país dels francs. Els monjos catalans eren col·leccionistes i copistes de llibres que se salvaren de la destrucció en caure l'imperi. L'intercanvi a ambdues bandes dels Pirineus es troba prou a les biblioteques dels convents. Al segle X la del monestir de Ripoll era ja rica en tota mena d'obres literàries. Les escoles en Catalunya fruïen de tanta celebritat que venien estrangers a aprendre-hi. Un d'ells, el famós Gerbert, que fou Papa amb el nom de Silvestre II i que el poble tingué per bruixot, estudià a l'escola episcopal de Vic. En ciències matemàtiques brillaren a les escoles catalanes els noms de Lupit (Llobet), Bonfali, Josep i Oliba de Ripoll. No deixava de cultivar-se el dret i la literatura. No vol dir això ni molt menys que la instrucció fos general car són molts els documents en què personatges de categoria firmaren només amb la creu. Ja eren llunyans els dies de la cultura romana, on els naturals de les províncies cis- i transibèriques eren dels més il·lustrats de l'orbe dels Cèsars, com ho demostren Quintilià, Marcial, els Sènecques i Plini el Jove.

La recopilació dels *Usatges* o dret consuetudinari dels diversos comtats de Catalunya, traduïda del llatí a l'idioma vulgar, ensenya els progressos de la cultura al segle XI. No hi era estranya la possessió de dominis en terres de Tolosa i de Foix, o sigui del costat de les Gàl·lies. Es mantenia viu el contacte amb el més romà que quedava d'elles i per tant amb el continent europeu. L'Aquitània o el Migdia francès s'havia escapat a les bàrbares ocupacions que dominaven el centre i el nord. Llengua, poesia, ensenyament es transmetien al nostre país que en venia a ésser com la continuació. És impossible avui amb la fermesa absorbent i exclusiva de les grans nacionalitats saber el que era la comunicació entre catalans i aquitans. Fins als dies atormentats i sanguinaris de la guerra dels Albigesos no s'havien interromput les relacions d'ambdós pobles. Fora impossible d'altra manera explicar la batalla de Muret, en què un rei català i aragonès es jugava la vida i la corona per uns heretges de l'altra part del Prineu amb l'aggravant d'ésser ell portador del pendó pontifici. Però aleshores encara no hi havia Pirineus com després no n'hi hagut més a la història. Sols que en un principi foren els pobles que s'uniren i després les corones.

La segona part de l'Edat Mitjana, assenyalada a Europa per les Creuades, es coneix a Catalunya per l'avenç de la intel·lectualitat. No sols creix el nombre de mestres, emancipant-se l'ensenyament de la tutela monacal sinó que es creen veritables centres de cultura. Sota el regnat

de Ramon Berenguer III el Gran s'inicia un moviment literari semblant al tant famós de Toledo. Les traduccions d'astronomia i matemàtiques d'Albategui, Teodosi i Ptolomeu Asofar i Ibrahim el Fasari són corrents i vulgars. De la font grega, ja passant per intèrprets jueus o àrabs, constitueixen un valuós signe dels temps. Per aquella època, o sigui als segles XII i XIII, és la ciutat de Lleida el focus més brillant de la cultura catalana. Així es comprèn que el rei Jaume II hi fundés un Estudi General o Universitat. S'hi aprenia dret civil i canònic així com també lletres, o sigui gramàtica i filosofia. En quant a la medicina, estava confinada a Montpeller perquè era la primera de la seva època i no perdé la seva fama segles després.

L'intercanvi intel·lectual que tant ha distingit la nostra terra no havia produït encara noms il·lustres quan aparegué Ramon Llull que fou l'enciclopèdia del seu segle. No es tracta d'un recopilador com tants en produí l'Edat Mitjana sinó d'un pensador original. La seva talla no minva comparant-la amb la de Bacó de Verulam, el creador de la filosofia moderna. El mal de l'il·lustre fill de Mallorca és haver viscut massa prompte quan la ciència, encara en la infantesa de l'empirisme, no li permetia al seu genial esperit desplegar les ales. Si bé deixà inspirar-se en fonts sarrahines com Alqazel i Mohidin, la seva obra és eminentment cristiana, la fe, la predicació, el proselitisme. Enarbolant el pendó de la revolta contra Averroes i la seva escola li oposà a l'*Ars magna* i a l'*Arbre de la ciència* un sistema científic general en què es partia de principis generals i elementals que contenien les veritats o ciències particulars. Com es veu, aquesta idea, que per Vico ha de passar un dia a Herbert Spencer i August Comte, descobreix el preclar talent de l'autor. I és un místic, un contemplatiu "novel·lista i missioner" com li ha dit Menéndez Pelayo, que ha proclamat aquesta revolució. No podem oblidar tampoc el cèlebre Arnau de Vilanova, metge i filòsof, i Sant Raimon de Penyafort, juriconsult, com el bisbe Vidal de Canelles, Sant Pere Nolasc, el generós redemptor de captius, i Ramon Martí, autor de llibres de controvèrsia per als jueus.

Les lletres comencen amb la influència dels trobadors provençals i segueixen amb la prosa vernacle o de l'idioma nadiu, el primer que s'ha usat a Europa per als estudis filosòfics. És en català en què escriuen Ramon Llull i Jaume I com s'hi publiquen les lleis del Comtat. Ni es tracta sols d'una llengua sinó d'un art. L'estil de les cròniques és sever, subtil i noble, com si brollés de la ploma de Tàcit i de Maquiavel. S'inaugurava, doncs, un gènere nou amb una expressió depurada com si ja comptés amb llargs anys d'existència. No hem de recordar que el primer trobador de la península fou el rei Alfons II d'Aragó, al qual seguiren Ramon Berenguer III i IV, Pere II i Jaume I. No es poden oblidar altres poetes d'aquella època, com Guillem d'Atmeller, Hug de Mataplana, N'at de Mons, Guillem de Bergadà, Jaume Juer i el mateix Ramon Llull. Molt s'ha admirat no menys que criticat segons el gust de cada generació aquella poesia. Ningú li

negarà mai, amb tot, la ingenuïtat, la gràcia, la flor del sentiment que l'ha feta elogiar no sols dels alemanys i d'altres pobles del nord sinó fins d'un esperit tan positiu i prosaïc com Stendhal.

Les vicissituds polítiques i militars de la monarquia catalano-aragonesa en els segles XIV i XV no ofegaren els nobles impulsos de la cultura pàtria. Guerres de Sicília i d'Àfrica i de Grècia, lluites fraticides se seguiren contínuament sense que es detingués la marxa de les ciències i les lletres. “Vires adquisit eundo” (Virgili., *Eneida*, IV, 175), pren forces caminant, s'hauria pogut dir, segons la clàssica frase. Amb Joan I, l'*Aymador de la gentilesa*, el creador dels Jocs Florals, es consagra la tradició provençal i literària, amb Pere IV, el didàctic cosmopolita, amb Alfons V el Magnànim, el clàssic i italià. Assenyalant data precisa tenim la Universitat de Lleida fundada l'any 1300 per apartar de la de Tolosa els estudiants de la terra. I per recolzar-ne la fundació s'obté del Papa Bonifaci VIII —que tan aviat devia de perdre la trona i la vida— les mateixes immunitats i privilegis de la universitat tolosana. El rei aragonès n'hi afegí encara d'altres, imitant el que feu a Nàpols l'Emperador Frederic II d'Hohenstauffer. I ja veiem càtedres de medicina instituïdes com les de dret civil i canònic, arts i filosofia. Per primer cop es veuen ensenyaments de dissecció el 1391 per privilegi de Joan I. Això contradiu de pas l'afirmació de Topinard que a Europa es dissecaren micos en lloc d'homes fins al segle XVI. Eren els paers del municipi que sufragaven les despeses dels centres docents amb ben poca intervenció del bisbe. Una altra prova de l'escassa intervenció eclesiàstica era la falta de càtedres de teologia que no entraren sinó després a les universitats. El mateix fenomen es donava, a més, a les universitats italianes de Bolonya i de Pisa de la mateixa època.

Començada tan gloriosa carrera, es continuà a Perpinyà, Osca i València però en aquesta darrera no consta que s'hi estudiés medicina. És possible i fins probable que no hi manquessin professors privats. El que se sap de cert és que la literatura llatina s'explicava pel cèlebre venecià Mestre Guillem amb l'*Eneida* i les *Consolacions* de Boeci. Mesquines juguesques i provocacions entre autoritats laiques i eclesiàstiques detingueren aquest avenç tan lloable. D'aquí la creació d'escoles especials i *inter illas* la de medicina que feu el rei Martí i amb dret a conferir graus. És curiós que de l'il·luminisme tan criticat i fins menyspreat de Ramon Llull en sortien càtedres d'hebreu i d'àrab als monestirs de dominics d'Aragó, Catalunya, València i Mallorca. Als que impugnaren les idees del sublim docte mallorquí, hom els pot equiparar amb aquells savis de província de què parla Alphonse Daudet, que a tot aixequen les espatlles perquè tot ho creuen inútil.

I ja que de Llull acabem de parlar, no podem oblidar les escoles fundades sota el seu nom i, que primitivament filosòfiques, anaven estenent els estudis i altres matèries. El 1276, i vivint encara aquell “cavaller errant del pensament”, es fundà la primera escola que prompte fou

seguida d'altres no sols a Catalunya i Mallorca sinó fins a Nàpols. Unes amb autorització i protecció reial com la de Berenguer Fluvià, altres amb caràcter particular com la de Francesc de Llúria i (Pere *sic*) Joan Llobet, i s'anaren multiplicant. No és possible avui dia i amb tants segles de distància comprendre el prestigi, l'atracció fascinatora de l'escola lul·liana. En realitat, per la universalitat de coneixements i la independència de criteris, era un centre ric i original a Europa i no sols en els pobles de la Corona d'Aragó. L'últim resplendor d'aquella foguera s'ha conservat a Mallorca com el foc de les vestals malgrat la variació dels temps i la sistemàtica hostilitat dels tomistes. Però la tradició i la investigació sempre estaran en pugna, que no en va digué Claudi Bernard "la ciència no es conservadora sino revolucionaria".

S'enganyaria, amb tot, qui cregués l'escolàstica medieval al seu bon temps, l'estèril i avorrida de la seva decadència. És en la seva millor època la descendent d'Aristòtil que per traduccions d'àrabs i jueus propagà l'escola hel·lènica. La gran reacció catòlica del Concili de Trento, proclamant la unitat de la fe amb mà de bronze, era desconeguda a l'Edat Mitjana. I en aquella pintoresca confusió de llengües i races, aquella Torre de Babel, de què sols pot donar idea la Turquia contemporània, tothom manifestava palesament les seves opinions. Si com és natural, en sortien moltes d'absurdes, també se'n proclamaven de justes i sols aquestes compten. El mateix Aristòtil era criticat i fins rebutjat al segle XI per la seva inútil dialèctica, que certament no era culpa del gran filòsof sinó dels seus indignes continuadors. Passà un segle i ja veiem Anselm d'Aosta fundant un sistema sobre el dubte racional i precedint així Descartes. Un autor tan poc sospitos d'heretgia com Pere Llambert afirma que, quan la lògica tomista contradiu la fe, "prefereixo que parli un altre". El mateix Sant Tomàs té afirmacions ben atrevides amb l'aparença d'exposar les opinions del contrari. No havia entrat encara la peresa del pensar que tan mal ha fet després a la humanitat. Els mateixos místics, com Sant Bonaventura i Joan de Parma, eren més que res uns idealistes apassionats. El sentiment convertit en èxtasi i fins en deliri deixava intactes els furs de la intel·ligència i bona prova d'això és que alguns il·luminats caigueren en els errors del panteisme i de l'alquímia.

Un rei del qual, segons l'historiador anglès Freeman, ningú en diria mai la darrera paraula pel caràcter enigmàtic i desconcertador de la seva figura, el gran Frederic II de Sicília, resumeix ben bé l'època de què parlem. Emperador d'Alemanya i resident a Itàlia, voltat de savis, de metges, de filòsofs, rodejat d'una guàrdia sarahima, conqueridor del Sant Sepulcre i amb guerra oberta amb el Papat, és per a nosaltres un antecessor i de molt compte. És per defensar l'herència del seu fill i successor Manfred, mort i degollat pels francesos, que Pere III emprèn la conquesta de Sicília i segueix la guerra contra Roma. És per ell en definitiva que les pretensions d'Aragó sobre el regne de Nàpols, un cop aconseguides sota Alfons V, serveixen per constituir un regne

amb Ferran el Catòlic i els seus descendents d'Àustria. Tot això suposava en un principi a Catalunya un sentit imperialista i gibel·lí en oposició al güelf i romanista. Sols les desgraciades lluites, que no sols costaven un riu de sang sinó, cosa pitjor encara, la decadència dels esperits, malbarataven aquell gloriós ressorgiment. Però la unió cultural amb la Itàlia del Migdia, la verament clàssica i filosòfica, l'hereva legítima del pensament grec, estava segellada amb Catalunya.

Les universitats de l'època, en harmonia amb quant acabem de dir, s'hi assemblaven el menys possible i les que hem vist fins ara eren formalistes, autoritàries amb l'oficialisme d'un estat gelós de les seves prerrogatives. Apartada la república de les coses de la intel·ligència, els deixava tota la seva llibertat, que potser és la millor manera de protegir-les. Ningú hauria pensat aleshores en empresonar un Galileo o prohibir les teories d'un Copèrnic. El pensar era qüestió de l'individu i no del govern, que sota la denominació cristiana deixava molta laxitud. És una il·lusió dels esperits senzills d'avui dia la unitat de creences d'aquells segles perpètuament desgarrats per heretgies. Berengari de Tours, Abelard de París, Arnau de Brescia, Joan Wiclef, Joan Hus en són prova. Perquè no faltà en aquells temps res del què avui veiem i ens preocupa. La revolta dels husites a Bohèmia i les seves devastacions que duraren seixanta anys, la rebel·lió dels lollards a Anglaterra que tan tètricament ha reproduït el geni de Shakespeare, res deixen que desitjar comparacions amb el paneslavisme o panasiatisme revolucionari dels nostres dies. I la prova més gran de la tolerància a l'Edat Mitjana és que deixà viure i créixer i prosperar les escoles mahometanes i rabíniques a tot Europa. Els noms del rabí Sem Tob, de Maimònides, de Juda Ben Levi, de Pere Taur acrediten prou la cultura d'aquells expatriats orientals. I certament que l'època era més liberal que no ho és ara en alguns països que encara fan un programa de les persecucions i espoliacions de races.

El mateix podem dir de les diversitats de nacions europees que ningú pensà mai a excloure de la universitat. En cap d'elles deixava d'haver-hi lloc per als estudiants estrangers que tenien la seva representació autoritzada al consell universitari. Ni a l'imperi germànic ni a les repúbliques italianes ni a França ni a Anglaterra mai no es discuteix el dret d'aprendre-hi els escolars d'altres països. La confraternitat intel·lectual malgrat les horrenes conflagracions armades es mantingué per sobre de tot. Petrarca, arribant a París en plena Guerra dels Cent Anys, es quedà admirat de la prosperitat de les escoles. Tan lliure era la vida estudiantil que no mancaven vagues ni emigracions a altres universitats, com Alexandre Dumas n'ha fet un inimitable quadre en la seva novel·la *La boca de l'infern*. I si Alemanya —on passa l'escena— és, com digué Walpole, “el jardí de la infantesa d'Europa”, no cal oblidar que a l'Edat Mitjana era universal aquest *Kindergarten*. A Itàlia amb les seves universitats reconeixien la supremacia de

l'escolar representat per delegacions pròpies davant de les quals havien de respondre els mateixos professors. I aquests eren lliurament escollits pels estudiants ja que el rector només en confirmava l'elecció. Es comprèn la força de què disposava la classe quan es recorda que a Bolonya la població estudiantil passava de deu mil, la qual cosa li donava la seva prosperitat. Una vaga que anunciessin feia tremolar la ciutat com una ruïna imminent. Frederic II, que a Nàpols no permeté que els escolars nomenessin els professors, els otorgà, en canvi, altres privilegis. Per si mai algú els disputava el dret d'ensenyar un cop acabats els estudis. No cal dir —si hom es pregunta a vegades— on és el progrés perquè pocs cops es veu allà on l'assenyalen.

La medicina que de la cèlebre escola salernitana passà a Nàpols es veié afavorida per Frederic II. És aquest que exigí ser llicenciat per exercir la professió que basava els seus estudis en els clàssics com Hipòcrates, Galè i Avicena. Més tard s'obrí a París una càtedra de cirurgia per a Lanfranc de Milà, que té el mèrit d'inaugurar l'anatomia patològica. Tan bell començament es veié aviat marcit per la malaurada irrupció de les ciències ocultes i el pseudo-filosofisme. Es demanava si tal poció podia curar la febre i es responia que sí perquè l'una era sustància i l'altra accident. A Bolonya, la més il·lustre universitat del temps, s'instaurà una classe d'astrologia “*tanquam maxime necessariam*”. D'altra banda, els prínceps i les repúbliques —perquè, com ha dit l'historiador anglès Green, tothom era poble a l'Edat Mitjana— tenien astròlegs a sou. Només hem de recordar les pàgines immortals de Walter Scott i el seu Lluís XI a *Quentin Durward*. I no cal elevar-se als grans poders de la terra —a vegades molt baixos de cultura— per trobar tals exemples. Metges tan cèlebres com el català Pere d'Abano no es desdenyaren de cultivar l'astrologia com més lucrativa. I tan influent i escoltat arribà a ser que àdhuc pensà en reedificar la ciutat de Pàdua sota una nova conjunció de planetes. Si anys després fou acusat de pacte amb el diable —massa prodigis maten— i fins es veié processat per la Inquisició, ja havia fabricat la seva fortuna amb prediccions celestials i cures meravelloses.

Per tornar a la nostra cultura medieval —l'únic i veritable passat de Catalunya, com ha dit el gran Piferrer— no hi ha millor prova de la seva vàlua que els mestres que enviàvem no a aprendre sinó a ensenyar a l'estranger. Ramon Llull professà a París com també a Montpeller i Avinyó. Francesc Bacó va merèixer el nom de “doctor sublim” a la capital francesa, on el monjo valencià Joan Monsó promogué veritables polèmiques. Arnau de Vilanova i Ramon Sibiuda dugueren llur ciència més enllà dels Pirineus, que no semblaven existir aleshores. Massa llarg seria citar altres noms en pro d'aquest intercanvi prou assenyalat amb el fet que Sant Vicenç Ferrer hagués estudiat teologia a la Sorbona. Hem parlat d'Arnau de Vilanova que, a més de químic i metge, es distingí com a filòsof i teòleg. Afegim que les seves doctrines, que avui diríem positivistes, condemnant l'abús de la dialèctica, li valgueren una condemna en tota regla. És cert

que després es revocà i la seva notorietat fou citada. Però no és estrany que en aquella època semblés un heretgia la seva protesta, quan en ple segle XVII i per boca d'un metge tan il·lustrat com Guy Patin se sent a tota hora "Ignorants! Llegiu Hipòcrates! Llegiu Galè!".

Sigui com vulgui, la medicina catalana fou conservada per jueus i per dones des del segle XIV. No sonen els noms de pràctics però sí el dels escriptors o recopiladors mèdics Bonposc Bonfill i R. Galab, barceloní l'un i lleidatà l'altre, i ambdós israelites. Ja aleshores començà a desaparèixer la ciència musulmàica i l'hebrea ensems que s'arrelà la cultura cristiana. La fundació i extensió dels hospitals per mans de les ordres religioses, municipis i prínceps contribuï no poc a fer fortificar els estudis. No s'havia interromput aquella benèfica institució a cap moment de l'Edat Mitjana essent ja cèlebres els de Roma, Alexandria, París, Eisenach, Mont-Cenis, però aleshores s'organitzen i perfeccionen. Les cruixents necessitats de l'assistència imposen construccions i tipus arquitectònics. No sols la ciència i la caritat, sinó l'art, hi guanyen en tots els seus aspectes, en l'escultura, la pintura entre altres. Són encara avui una glòria monumental l'Hotel Dieu, York, Provins, Milà, Tonnevre. No oblidem que als monestirs s'hi adjuntaven hospitals per a peregrins i viatgers. Per fi el mèrit dels primers manicomis es deu a Fra Gilibert Jofre que els començà a València, la fama dels quals celebrava encara Lope de Vega en una comèdia dues centúries més tard.

Els somnis de l'alquímia que dugueren al fi les meravelles de la química no foren desconeguts entre els súbdits de la Corona d'Aragó. Les obres d'Arnau de Vilanova foren tan apreciades que es copiaren i guardaren en arxius catedralicis. No vol dir que l'immortal autor cregués en tals desvaris però n'escrigué com tants altres perquè el tema era a la moda. I res ho prova tant com l'exemple de Joan I que pagà esplèndidament al francès Jacques Lustrac, que li prometé fer-li or. Joan de Peretallada, deixeble d'Arnau de Vilanova, es donà de ple als estudis alquímics propagant-los fins a Àustria i Rússia amb el seu *Llibre secret de filosofia*. I no és per sorprendre ningú que l'Edat Mitjana tingués fe en la pedra filosofal quan veiem l'Emperador Rudolf II d'Alemanya, contemporani de Felip II, buscant-la encara pel seu compte. I tan abstret estava en les seves investigacions quimèriques que s'oblidà anys i anys d'haver-se promès amb la filla del fundador de l'Escorial, que a la fi hagué de cercar un altre gendre.

L'avenç de l'astronomia amb el de les matemàtiques es degué en no poca part als metges Joan Pere, que n'exercí la professió i publicà unes *Taules astronòmiques* tan consultades a Catalunya com a Castella. No faltaren cultivadors d'aquestes creences en un temps en què els viatges marítims preparaven els grans descobriments. Jaume Ferrer, un jueu convers mallorquí, fou cridat pel rei Enric de Portugal a la direcció de la cèlebre escola nàutica de Sagres. Un mapa de l'època dona testimoni encara de la navegació d'aquest israelita per Àfrica i Àsia. Molts són els

mallorquins que es distingeixen per aquests coneixements, entre d'ells Gabriel Fonseca, deixeble de Ramon Llull. A la biblioteca del rei Martí figuren llibres sobre la carta de navegar, les naus i l'ordinació del mar. Es comprèn que no manquessin aquests tractats en les campanyes navals per Itàlia i l'Orient en què Roger de Llúria arrossegava per mar les banderes franceses humiliades. Sabuda és per altra part la competència del cronista Muntaner en el seu *Sermó*, verdader resum d'estratègia de marina militar.

Si el dret ha estat sempre objecte de predilecció a Catalunya, ho esdevingué més encara al segle XIV en què veiem professors catalans a Bolonya i jurisconsults tan cèlebres com Jaume Callís de Vic, Guillem de Vallseca, Tomàs Mieres, Joan de Socarrats i Jaume Pau, anomenat “gloria iuris Caesaris”. Cap figura, tanmateix, és tan notable com la de Francesc Eiximenis, bisbe d'Elna, que en el seu *Llibre de regiment de prínceps i de la cosa pública* s'entrega a una veritable filosofia política ben superior a les idees de la seva època. Defensor de la monarquia paccionada contra l'absoluta “sense lleis ni pacte amb els vassalls”, condemna la desigual desposseïció de jueus i infidels com si fossin captius. També admet el destronament per causa de tirania, invocant la superior autoritat del Papa, avançant-se a les obres de Joseph de Maistre. Es comprèn, per tant, que Menéndez Pelayo, parlant de les seves publicacions, hagi dit que eren superiors a totes les del seu temps per la grandiositat del pla i per la seva copiosa i escollida erudició. El llenguatge català s'utilitza ja en aquestes qüestions de doctrina, essent un model d'energia, concisió i claredat. És, per tant, amb tota raó que figura avui entre els clàssics.

Des d'aleshores és un fet constatat el de la progressió de l'idioma català de la poesia i la prosa literària i científica a expenses del llatí. Si aquest seguí escrivint-se generalment a la cancelleria reial —per cert, assenyalat com a model de dicció—, reculà poc a poc àdhuc en documents legislatius. En canvi, l'italià, amb les seves reminiscències clàssiques, pren un gran impuls amb les conquestes de Sicília i Nàpols. Però l'enginy dels autors catalans es feu servir a les traduccions de Dante i Boeci, absorbint els clàssics de Roma. La cort d'Alfons el Magnànim és un focus de cultura humanista a Itàlia, on figuren homes tan cèlebres com Jeroni Pau, el primer que conreà la geografia històrica, i Ferran Valentí, deixeble de l'Aretino i que professà a Mallorca. És curiosa la versió mètrica dels *Aforismes* d'Hipòcrates de Joan Ramon Ferrer, que també s'exercí amb els *Comentaris* de Galè. Però el llatí no havia perdut el seu prestigi i res no ho prova millor que les biografies de catalans il·lustres per Pere Miquel Carbonell, intitolades *De viris illustribus Catalamis*. Tota manera, la influència castellana és la que dia a dia es fa més visible. Els magnats de la dinastia de Ferran I d'Antequera, els nobles fugitius de les tempestes polítiques sota Joan II inicien aquest corrent. No triguen a escriure en castellà autors tan catalans com Mossèn Pere Torrella amb el *Maldezir de mujeres*. I aquella vena misògina tan peculiar de la nostra literatura, amb

Jaume Roig i Bernat Metge, provoca la galant protesta de Gómez Manrique. I tot plegat prova amb evidència com s'anava fent la fusió dels genis literaris però amb detriment de l'originalitat del català. El rei Alfons V no hi parlà mai i escriví ell mateix en castellà una traducció de Sèneca. Que en un regne transmarí de la Corona d'Aragó es donés aquest fet insòlit revela prou el creixent predomini de Castella. No cal tampoc exagerar-lo perquè les cartes del mateix monarca a la regent Dona Maria, la seva muller, eren catalanes així com moltes altres de la seva vida privada. I que entre les obres legals i administratives no s'havia perdut la nostra parla, ho prova que s'hi publicuessin les *Constitucions de Catalunya*, el gran cos jurídic de la nostra terra.

La fundació dels Jocs Florals al regnat de Joan I, seguint la tradició tolosana, assenyala el punt culminant de la poesia a la Corona d'Aragó. Amb la doble influència provençal i italiana adquireix un nou caràcter, sempre amatori, a voltes didàctic i satíric. Guanya també en dolçor, encara que ocasionalment mostra algun artifici però s'ha guanyat ja tota una poètica. N'hi ha prou amb citar l'immortal Ausiàs March per comprendre a quin grau de perfecció havia arribat aquell art. No ens referim pas a aquella passió profunda, absorbent, mística, heretada de Dante i de Petrarca. Parlem només d'aquella forma exquisida i acabada, veritable perla de dicció en què no hi cap una paraula més ni menys, ni una altra de les que l'autor emplea. Això suposa una retòrica molt organitzada i preparada, com acrediten els nombrosos tractats de Jaume March, de Jofre de Foixà, d'Averçó, de Castellnou i tants altres que ha popularitzat Milà i Fontanals. Però el millor model són les obres poètiques mateixes. Ningú ha superat la musa aparentment popular de Jaume Roig, digne company de l'Arcipreste de Hita a Castella i de Chaucer a Anglaterra. La còmica successió de mullers a quina pitjor amb els seus diferents tipus és un quadre d'època però també de totes les èpoques que arriba fins a Balzac i la *Fisiologia del matrimoni*.

La prosa catalana no deixa de manifestar-se valentament i, sobretot, a les novel·les i cròniques. Des de *Blanquerna* de Ramon Llull, al·legoria del cavaller cristià, fins al *Tirant lo Blanc*, ja originals ja de font italiana, el gènere narratiu és tan fecund com brillant. I, més moderna que moltes del seu temps, la novel·la a Catalunya pren un aspecte pràctic i realista. No hi hauria trobat Don Quixot els gegants i bruixots que tant el delectaven i potser no hi hauria perdut l'enteniment. I si bé el gust dels nostres dies poc s'avé amb aquelles respostes, lamentacions i observacions que duren volums sencers, no es pot negar a cada capítol la força i la gentilesa. Pensem, a més, que l'afició a les novel·les llargues fou general fins ben entrat el Renaixement. Pocs lectors resistiran avui l'*Astrea* d'Honoré d'Urfé i tantes obres mestres, el darrer ressò de les quals arriba al *Cyrano de Bergerac* de Rostand. Però a totes les produccions catalanes àdhuc a la més senzilla traducció de Boccaccio s'hi admira sempre un estil fàcil, agradable i just, que s'adapta meravellosament a l'original.

Pel que fa a la prosa històrica no cal sinó recordar les cròniques dels nostres reis, com Jaume I i Pere IV, d'una intensitat dramàtica tan gran com les de Jean Froissart, la *Crònica* de Muntaner, el Xenofont de l'expedició a Orient i la conquesta de Grècia, la de Desclot i els tractats històrics de Bernat Boades, de Pere Tomic, de Gabriel Turell i Domènec. Model de concisió i sobrietat és tota aquesta literatura tan humana i tan sentida que encara avui emociona i apassiona amb els segles que ens separen de l'autor. "La història moderna no l'han escrit Tàcits", ha escrit un crític seu. Però no es pot jutjar així els historiadors d'aquells temps perquè molts d'ells gaudien el mèrit de ser els actors del drama sobre el qual escrivien.

Un capítol, interessant i per desgràcia poc conreat, és el de la literatura catalana a l'estranger. A la conquesta de Grècia poc hi deixaren per la seva escassa duració però quelcom en duguérem en el conreu de les lletres hel·lèniques. L'aragonès Heredia, cavaller de l'ordre de Sant Joan i conqueridor de la Morea, establí la seva riquíssima biblioteca bizantina a Avinyó. A ell i al seu secretari, el grec Talodiqui o Calodiqui, es deu la traducció de les *Vides paral·leles* de Plutarc, de Troge Pompeu i de la crònica de Morea. Si aquella interessant fase històrica de Catalunya a Orient hagués durat, no és osat suggerir que hauríem precedit els italians en el Renaixement. Però la dissort ho volgué d'altra manera i els florentins d'Acciaiuoli que els succeïren a Atenes no pensaren sinó a explotar el país i els grecs de Lascaris en uns somnis de reivindicació patriòtica. Foren els turcs que posaren tothom d'acord al segle següent, arruinant-ho i devastant-ho tot. El nostre compatriota, en Rubió i Lluch, ha hagut de recórrer a biblioteques estrangeres per estudiar aquesta Grècia que és a tot arreu menys a Grècia.

Més fructuosa fou la influència catalana a Nàpols, on Alfons V es defensà contra tot el món, francesos, milanesos, Papat, i acabà per regnar com a amo i senyor. Una colònia literària important es va formar al seu entorn, on els humanistes més eminents com Filelfo i Valla no trigaren a juntar-se. L'elevació al solí pontifici de Calixt III i Alexandre VI accelerí aquesta invasió i preponderància més accentuada a València i que dugué òptims fruits. "No es veuen sinó catalans per tot arreu", deien a Nàpols a mitjan segle XV. Els càrrecs de nepotisme, masonisme, bruixeria i enverinament no pararen contra els nostres compatriotes. A Alfons V se li volgué fer jurar en el seu llit de mort no emprar mai més aragonesos ni catalans. A ell mateix, tan amant del país que reformà i millorà, Nàpols, instituint-hi escoles, beques i pensions d'estudi, se'l pintà com a bàrbar i tirà, indigne del regne de Talia. I dels papes catalans res volem dir, d'especial d'Alexandre VI, d'ominosa memòria, que potser la deu més a la seva condició d'estranger que a res més. Sia com sia, la influència italiana s'assenyalà al nostre país i més encara a València, àdhuc dos segles més tard per les naturals afinitats entre els pobles de Llevant.

La difusió de la impremta contribuï per a molts a la il·lustració general, que, en arribar a finals del segle XV, no era una meravella pel que fa a la cultura universitària. A Barcelona ni local propi ni veritables caràcters universitaris tenia la plorosa fundació d'Alfons el Magnànim i tan palesa era la seva decadència que Ferran el Catòlic creà un altre Estudi general confiant-lo a Aleix Bambaser, que ja obtingué igual mercè de Joan II. Protestaren els consellers oposant-hi el privilegi d'Alfons V, responent que en breu reorganitzarien els estudis. Per desgràcia, trigà més de mig segle en esdevenir realitat la promesa. A València es donaven classes a la universitat dotada per aquell monarca i a Mallorca funcionaven encara les escoles lul·lianes. És curiós que els Reis Catòlics, que tant protegiren en altres conceptes la cultura, no fundessin cap universitat. Ferran tingué per mestre l'humanista Vidal d'Anoia i per capellà Pau Daguí, que professà a Mallorca i a Roma. Però ja començava la decadència de la cultura catalana i just en el mateix moment que es desvetllava l'europea. Itàlia, França, Anglaterra, Alemanya es formaven en grans nacionalitats i produïren grans homes de lletres i ciències: Budé, Buchanan, Maquiavel, Erasme, quan el nostre país comença la trista davallada que havia de durar tres llargues centúries.

Els estudis mèdics continuaren i amb més importància que els altres estudis científics, com els de nàutica, geografia i astronomia. El valencià Jeroni Torrella assistí com a metge Ferran el Catòlic i escrigué no només de medicina sinó també de filosofia. Gaspar Torrella, el seu germà, fou l'arquiatre d'Alexandre VI i de Juli II, fruint de gran reputació les seves obres impreses a Roma i essent el primer autor espanyol que tractà de la sífilis. Per als estudis de medicina no es pot oblidar la creació d'una escola de cirurgia a Barcelona, on el doctor Antoni Amiguet comptà nombrosos deixebles. Al mateix temps es fundaren hospitals i asils, entre altres malalts, de dement, com consta ja des del regnat de Joan II. El Protomedical que centralitzava els exàmens i graus fou institució que de Catalunya passà després a Castella. També consta, com en èpoques anteriors, l'assistència a leprosos que anaven minvant sens dubte per la disminució del comerç i relacions amb l'Orient des de la caiguda de l'Imperi Bizantí i el domini dels turcs al Mediterrani.

L'alba del Renaixement és el crepuscle vespertí de Catalunya en tots els àmbits de la intel·ligència. El gust dels estudis clàssics degenera en servil imitació que amana el llenguatge inspirant temes d'altres temps i ara descentrats. La moda italiana duu a catalans i valencians a escriure poesies en aquella llengua, com ho demostren les de Narcís Vinyoles a Gentil i les de Garret, que es posà Cariteo, a manera d'arcaic romà. Per fi, el castellà s'imposà cada cop més fort la seva aparició i guanyant premis fins en Jocs Florals de València. L'element foraster i àdhuc estranger tiranitza cada cop més el geni català. El gènere bilingüe com el que conrearen aquí Juan Ribelles i Pere Torrella i al Rosselló el poeta Pere (*sic*) Francesc Moner ho diu prou clarament. Fins a possessions tan indiscutiblement aragoneses com Nàpols és el castellà i no el català

l'idioma que feren servir Galeotto del Caretto, Antico da Montona i altres vates de la terra partenopea. La poderosa família dels Borgias es val fins en la seva correspondència de la parla castellana i la valenciana.

No és que pròpiament hi hagués decadència en el sentit d'esterilitat d'intel·ligència. És en aquest trist període que sorgeix Bernat Fonollar, el millor poeta valencià de la seva època, el comendador Escrivà, Vinyoles i Moner, de què ja parlàrem. Sols que el fet d'escriure en dos idiomes o adoptar col·laboradors castellans indica la gravetat del mal. És més aviat una abdicació que no pas una extinció el que amenaça l'abans dominadora poesia lleientina. Els homes de més vàlua comprenen aquest fet i abandonen l'arbre caigut, com ho fan els ocells al bosc, cercant frondositat per als seus cants i fugint de les branques seques. El gènere popular satíric o amatori se salva principalment a València, com es veu pel curiós *Procés de les olives* i altres que l'erudició moderna ha reeditat. “Non omnis moriar” (Horaci, *Odes.* 3, 30, 6) poden dir els idiomes, apropiant-se la frase de l'autor de l'*Art poètica*.

El gènere primer afectat per la decadència és el teatre català que tan bé començà al segle anterior. Litúrgic i popular alhora, més mímico que parlat, sovint a càrrec de joglars i de bufons, no passava de diversió o paròdia. Tancat als palaus o obert a les esglésies, el seu caràcter era excepcional i flor d'un dia. La musa satírica i crítica —que mai fallava a despit de totes les censures— es donava lliure veu com a la *Festa dels Boigs* o *La Missa de l'ase*, com n'ha donat una viva imatge Victor Hugo a *Notre-Dame de Paris*. Aquí era cèlebre *La Conversió de la Magdalena*, que, iniciada a Mallorca, es feu després cèlebre i que de tema seriós i profà duu a la memòria la passió d'Oberammergau, celebrada tradicionalment a Alemanya. A la cort napolitana d'Alfons V se celebraven balls i representacions teatrals de *mimes* i *momos* per celebrar les victòries del rei que acabava de prendre Marsella dels francesos amb el cos de Sant Lluís. I no hi mancaven cors ni comparses que hi cantaven còples catalanes i aragoneses. Els balls amb màscara a Nàpols que tanta importància després revestien fins a semblar del país són reconegudament catalans d'origen. No era el primer cop que els costums de la nostra terra arribaven a Itàlia car Marcial parla ja d'un castell d'homes que feien a Roma els íbers i que no poden ser més que els populars xiquets de Valls. A aquest art teatral incipient pertany el famós *Cant de la Sibila*, que traduï al català Fra Anselm de Turmeda, que —més artista que frare— acabà renegat i en terra de moros per amor amb una joglaresa.

Una de les singularitats de la crítica moderna és voler veure l'Edat Mitjana com a una època avorrida o melancòlica. Però els nostres avantpassats es divertien molt a la seva manera i ben lliurement per cert. Les processons, amb els seus balls populars de diables, ermitans, turcs i estudiants, acabaven en gran excessos moltes vegades. La reina Maria, regent de Catalunya per a

Alfons V de Nàpols, va haver de prohibir que hi sortissin homes despullats, massa precursors del nudisme.

Les festes de magnats i rics mercaders eren esplèndides amb tota mena de jocs de curses i de torneigs. La caça era diversió favorita de totes les classes socials, com es veu en quadres i tapissos de l'època. Les modes catalanes fruïen de gran fama àdhuc a la fastuosa Venècia. En els llibres satírics de Jaume Roig i de Bernat Metge s'abomina del luxe i la vanitat i sobretot de les dones. Per fi, les actes i pragmàtiques de corts i les ordenances dels reis prohibeixen i taxen les despeses que arruïnaven les famílies. Però les lleis juntàries poc curaren el mal ja que en tot temps que no cuida de la bossa mal n'hi cuidaran els altres. I, dit sigui de pas, s'oblida massa en aquesta part el floreixement de les indústries artístiques, com l'orfebreria i joieria catalana que era lloada fins a Roma. Els regals que es feren als Reis Catòlics pel nostre municipi amb les seves vaixelles d'or i plata figuren encara avui dignament a la història de l'art. Apropiant-se el millor del gust florentí amb les seves pintures i esmalts, acabà l'escola catalana per fer-se una merescuda reputació. I no parlem de les meravelles de l'arquitectura i decoració que no foren tan malaguanyades quan és tot el que ha quedat d'aquells segles. Molts testimonis d'una grandesa desvanescuda es pot dir que parlen encara, quan guerres, política, lleis, costums, tot ha passat a aquest gran cementiri de la història.

En començar la gran centúria de Carles V i Francesc I, de la Reforma i la descoberta de nous mons, es pot dir que ha sonat el "Consummatum est" per a la nostra cultura. No vol dir que desaparegui, car queden prou obres belles per provar-ho, però un somni com el dels set fidels d'Efesi s'ha apoderat de l'esperit patri. El geni calla o s'expatria en totes les seves manifestacions. Boscà, el gran poeta, emigra a Castella i el seu company inseparable Garcilaso de la Vega sembla rendir la poderosa sava catalana a un arbre foraster. Lluís Vives, aquell esperit inquiet, aventurer omniscient, èmul de Petrarca per un costat i dels enciclopedistes francesos per un altre, peregrina per tota la terra. La persecució o l'oblit amenaçaren els qui encara duïen encesa la llàntia de l'estudi. Una veritable muralla de la Xina s'aixeca al nostre entorn. Es tanca als catalans i per tres segles el comerç d'Amèrica però se'ls imposa la Inquisició.

Hem arribat al terme d'aquest estudi i ben poc ens queda per fer. Un passat tan esplendorós i un final tan trist es presten a moltes reflexions que no tinc caràcter d'expressar. El bon criteri de cadascú respondrà millor al "Nunc erudimini" de l'Escriptura (Ps., 2, 10). I ja no em queda sinó un graciós deute d'agraïment per a quants han tingut l'atenció d'escoltar amb benevolència aquest àrid i cansat treball. He dit.

La Medicina catalana i la cultura mitj-eval

Discurs llegit a l'Ateneu Barcelonès el 29 de Maig de 1936

La formació de la nacionalitat catalana porta ja desde son principi i en sas entranyas la historia de sa cultura. Oberta a la civilització franca per el Pirineu, a la influència italiana per llevant, en relació encara ab la cultura nord-aficana no es troba com els demés pobles de la Península confinats en son territori. Carlemany el reconquist Barcelona i engal·la el futur comú de las ciencies y las arts. Les fluytes navals el Mediterrani are aliats als enemics de viquesians y genovesos mantenen els honors esclats del sol de Roma. El pas de moros y jueus ab la guerra y el comerç es manté en contacte ab el llunyà Orient. No es d'extingir donchs qu' aquesta triple corrent escampada per tot el territori iberic sia més caudalosa y fonda al nostre Comtat. Escoles monásticas francesas, encenyansas de mestre y doctor seneshius o israelitas. Llibres italians en vers y prosa, es llangues y deputan, es copian o es traheixen. Són en conjunt una força y poderosa sava.

Primera pàgina de la conferència "La medicina catalana i la cultura medieval", de Wifredo Corolen i Borràs, pronunciada a l'Ateneu Barcelonès el 29 de maig de 1936